

1901-rettskrivingi var den fyrsta samnorsk-umboti

Sverre Stausland Johnsen

1 Skipingi av rettskrivingsnemnd

Tidlega árs 1898 skipade kyrkjo- og skuladeildi (frá no KSD) til ei rettskrivingsnemnd fyre norskt mál i skulen. I nemndi sat Marius Hægstad málgranskar, Arne Garborg bokmann og Rasmus Flo bladstyrar. Riksráden i KSD var Vilhelm Andreas Wexelsen, og på ársmeet i Det norske samlaget 16/3/1898 vitrade han mótelyden um at nemndi var «sett i arbeid med aa emna saman faste rettskrivingsreglar for skulen». Riksráden grunnade skipingi av nemndi med at «skulen turvte noko fast aa halda seg til» (Stausland Johnsen 2020: 102–106).

Det er ikkje sjølvsynt at det var torv til ei slik rettskrivingsnemnd (Krokvik 1991: 41–42). KSD hadde alt i 1893 rádt at landsmálsnámet i skulen skulde byggja på rettskrivingi hjá Aasen (1864) og Hægstad (1879) (Stausland Johnsen 2020: 96–97). Er so KSD vilde hava meir fastleik i rettskrivingi i skulabøkerna, trong ho berre á krevja at den rettskrivingi ho alt hadde teket ved i 1893, laut fylgjast i skulabøkerna med. Når KSD helder valde á skipa til ei ny rettskrivingsnemnd, má det ha leget nokot meir at-tanfyre en berre eit ynske um «faste rettskrivingsreglar».

2 Tilstig mot norsk-dansk

Ei umsyn som vog tungt fyre KSD, var ynsket um á semja dei tvau bokmáli saman so langt det var ráð. Det berrlagde riksráden fyre mótelyden i Samlaget dá han sagde at det «galdt [...] aa arbeida norsken og dansk-norsken saman so vidt mogeleg, eins reglar der det gjekk an». Nemndi fylgde detta umbodet frá KSD, og ritade detta i tilráði si (Hægstad, Garborg o.a. 1899: 2–3):

* Detta stykket byggjer på ein fyrelesnad eg gav på ársmeet i Høgnorskringen 23/1/2021. Takk til mótelyden fyre merknader og spursmál, og takk til bladstyraren Thorgeir Holm fyre merknader og rettingar til málføringi.

Av dette fylgjer, som ein lett ser, eit nytt krav til skipnaden med skrivemaaten, at ein freistar aa semja saman skrivemaaten for dei tvo maal, so langt det er raad. [...] [Det er] sjølvsagt at ein fær gjera alt som gjerast kann til aa faa dei tvo maal inn under *ein* skipnad og soleis letta arbeide med deim i skulen.

Spursmålet fyre nemndi var korso dei skulde ganga fram, vilde dei nå detta målet. På eina sido heldt dei fram at det ikkje «kann [...] verta tale um noko slags aatsemjing som gjer norsken *mindre norsk*», men samstundes dulde ikkje nemndi at dei totte det var det norska bokmålet som laut gjeva etter fyre norsk-dansken (1899: 5):

For so vidt dei ordformer [...] er slike som er mykje brukte i lande – som det ofte er, – so er det og god grunn for nynorsken til aa tøygja seg so langt det er gjerande, og helst velja dei same ordformer og skrivemaatar, eller slike som stend nærast deim som er brukte i dansknorsken [...].

Di kunde ein helder rita ⟨sjø⟩ fyre ⟨sjo⟩, sidan ⟨sjø⟩ både var myket utbreidt i målføri og var fullikt norsk-dansk ⟨sjø⟩ (1899: 6, 22).¹ I mange høve gjekk denne framferdi ut på å retta seg etter stavegjerdi av norske lånord i norsk-dansken, der bokmålet oftaste fylgde segnaden i dei austnorske målføri. I dei austnorske målføri hadde det gamalnorska ljodet *ð* dottet heilt burt etter eit sjølvljod, som i *sauðr* > *sau*. I soverne ord valde Aasen å rita ⟨d⟩ i samsvar med danskt bokmål og nynorske målføre på Nordvestlandet, og ritade ⟨saud⟩ (1864: 24–25). Sidan norsk-dansk hadde lånt inn ord som ⟨sau⟩, ⟨grei⟩, ⟨braa⟩, ⟨li⟩, ⟨ski⟩, ⟨snau⟩, ⟨stø⟩ og ⟨tiur⟩ frå målføri utan ein sogorett ⟨d⟩, vilde nemndi strjuka bokstaven ⟨d⟩ i dei norske ordi og få fullt samsvar med norsk-dansk (1899: 6, 41, 43). Men her braut nemndi med ei mæt grunnsetning hjå Aasen, som var at medljodi i ordrøterna skulde koma skillega fram i alle skap og bøygingar (1864: 363). Nemndi vilde då at ein skulde strjuka ⟨d⟩ i lagordskapi ⟨grei⟩, ⟨greie⟩, ⟨greiast⟩, men halda på ⟨d⟩-en i inkjekynsskapet ⟨greidt⟩, i namnordet ⟨ei greida⟩, i segnordet ⟨aa greida⟩, i ymsa avleidingar som ⟨greidnad⟩, ⟨greidtøk⟩ og dilikt (1899: 41). Ein kann spyrja seg um ein slik skipnad gjerer det lettare fyre næmingen å halda styr på rettskrivingi, endå det skulde vera fyremålet med umboti.

Lovnaden um at ordskapi i det norska bokmålet ikkje skulde gjerast minder norske, gjekk nemndi burt frå når dei heldt dei nedervde ordskapi fyre å vera sjeldhøyrde. Då totte nemndi ein skulde taka inn dei innlånte danske skapi ⟨kjøpa⟩, ⟨brød⟩, ⟨daap⟩ og ⟨sjæl⟩ fyre dei nedervde ⟨kaupa⟩, ⟨braud⟩, ⟨daup⟩ og ⟨saal⟩, som var dei ordskapi Aasen (1873) hadde valt (1899: 6, 19–20).

1. Framleggingarne her um kvat som var norsk-danskt bokmål på den tidi, byggjer på Aars (1894).

3 Døme på tiljamningar

Tilrådi frå nemndi er ei lang utgreiding med døme på ord og ordskap ein kunde brigda i det norska bokmålet og vinna likskap med norsk-dansk. I tavla 1 er sume av dei dømi oppførde, og når ein set upp dei norsk-danske ordskapi attved, er det audsynt at målet med rettskrivingsbrigdi var å janka norsk mot norsk-dansk. Dømi som vart gjevne i fyrre bolken, vert ikkje oppførde på nytt.

Aasen	Nemndi	Norsk-dansk
lid, sin, vid	led, sen, ved	led, sene, ved
vin, mid, smid	ven, med, smed	ven, med, smed
dyrr, spyr, byr, myk	dør, spør, bør, møk	dør, spør, bør, møg
kor, torn	kaar, taarn	kaar, taarn
seid, hid, skeid	sei, hi, skei	sei, hi, ske
foder, veder, leder	fôr, vêr, lêr	fór, veir, lær
klæda, klæder, læja	klæ, klær, læ	klæ, klær, le
sagde, lagde, gjerer	sa, la, gjer	sa, la, gjør
klemb(a), trumba	klem(ma), trumma	klem(me), tromme
elder, helder	eller, heller	eller, heller
fræ	frø	frø
fyre	for	for
en	enn	end
-utt	-ut	-et

Tavla 1: Døme på tiljamningar millom norsk og norsk-dansk

Jamvel i tilfelle der nemndi *ikkje* vilde brigda på den skipnaden som alt låg fyre i det norska bokmålet, kann ein skilja at det er umsyni til norsk-dansk som ligg attanfyre. Aasen sette upp eit skil millom nemneskapet *dei* og underskapet *deim*, men sagde frå at eit slikt skil snaudt fanst nokon stad i landet (1864: 181–182; 1873: 103). Når nemndi lika fullt vel å halda på detta skilet (1899: 57), kann det vandt koma av nokot annat en eit ynske um å halda på likskapen med norsk-dansk *de - dem*.

4 Den «dauda» inkjekynsendingi -t

Ei sak som nemndi ikkje greidde å semjast um i 1899, vart teki upp atter då nemndi samråddest på nytt i 1901 (Hægstad, Garborg o.a. 1901). Det galdt inkjekynsendingi -t, som i flestalle målføri ikkje vert framsagd etter eit sjølvljod (Aasen 1864: 45, 104–105, 152, 169–170, 181–183, 195). Det ser me då i varaordi <det>, <kvat>, <nokot> og <annat>.

i bundet skap eintal av namnord som <det eplet> og <det hjartat>, i lagord som <eit opet hus> og <eit litet barn>, og i fyrrtidarlagord som <hev kastat> og <hev funnet>.

Her vilde nemndi kasta <t> når han stod etter eit annat sjølvlyd en <e>. Med di skulde ein strjuka sidste <t>-en i <kvat>, <nokot>, <annat>, <hjartat> og <hev kastat>, der <t> stod etter sjølvlyodi <a> og <o>, men lata honom standa i <det>, <eplet>, <opet> og <hev funnet>, der <t> stod etter sjølvlyodet <e>. Ein skulde lika fullt kasta <t>-en i dei tvau ordi <myket> og <litet>, endå han stend etter <e> (Hægstad, Garborg o.a. 1901: 14–16).

Aasen	Nemndi
-at, -ot	-a, -o
-et	-et
myket, litet	mykje, lite

Tavla 2: Inkjekynsendingi -t

Det er ikkje berrsynt korso detta framlegget heng saman. Serlega vanskalegt er det å sjå skipnaden i at ein skulde halda på <t> i <eit eple – det eplet>, men strjuka honom i <eit hjarta – det hjartat> og helder rita <eit hjarta – det hjarta>. Men når me hugsar på stavegjerdi i norsk-dansk, vert det lettare å skyna. Frå den danska veikingi av utyngd a og o til e (Cramer og Kirkegaard 1996: 17) stod det aldri <-at> og <-ot> på norsk-dansk i inkjekyn, det stod stødt <-et>. I det eina ordet <kvat> hadde ikkje dansk fenget veiking til e, men her var -t vorten veikt til -d (1996: 19), so at det helder ikkje her var nokot samsvar millom norsk <-at> og norsk-dansk <-at>. Detta er framsynt i tavla 3.

Aasen	Nemndi	Norsk-dansk
kast-at	kast-a	kast-et
ann-at	ann-a	and-et
hjart-at	hjart-a	hjert-et
nok-ot	nok-o	nog-et
kv-at	kv-a	hv-ad

Tavla 3: Inkjekyn på -at og -ot

Som fyrr nemnt var fyremålet med rettskrivingsbrigdi å vinna likskap med norsk-dansk ritgjerd. Men sama kvat nemndi hadde gjort med dei norske ordi i tavla 3, kunde det ikkje verta lik rettskriving i dei tvau måli, og med di stod nemndi fritt til å brigda på endingarne so som dei vilde. Det hev seg annarleides med den norska endingi <-et>, for her var det jamnaste eit samsvar med norsk-dansk <-et>. Hadde nemndi sleget på å strjuka bokstaven <-t> i desse ordi, hadde fråstandet millom dei tvau bokmåli auket. Då er det rimelegt å tru at det var grunnen til at nemndi vilde halda på <-t> etter sjølvlyodet

«e». Som nemndarmennerne sjølve ritade: «[...] regelen vert, at -t i kvaargjekyn vert skriven der han [...] enno stend i dansk-norsk skrift» (Hægstad, Garborg o.a. 1901: 16).

Då vilde nemndi halda på «-t» i lagord med etterfestet *-en* («open – opet»), i fyrrtidarlagord av sterke segnord, som hev etterfestet *-en* au («funnen – funnet»), i bundet skap av namnord («huset») og i varaordet «det». I flestalla desse endingarne er det samsvar med norsk-dansk, so nær som endingi i lagord av gjerdi *opet*, for her hev norsk-dansk ei nyvunni ending «-ent», d.e. «aabent» (Skautrup 1953: 205). Sidan norsk ikkje kunde få lik ending med norsk-dansk her, kor som var, skulde ein tru nemndi vilde finna på å strjuka «-t» her med, etter det som vart ummælt ovanfyre. Nemndi dryfter ikkje detta spursmålet i framlegget sitt, men det mun vera sambandet med fyrrtidarlagordi på *-en* som gjerer det ugreidt å skilja bøygingi av desse ordi frå einannan. For det er ikkje stødt audsynt kvar ein skal draga skilet millom dei tvo ordflokkarne. Er ordi *sliten* og *vaksen*, du vil segja, lagord som stend fyre seg sjølve, elder er dei fyrrtidarlagord av segnordi *slita* og *veksa*? Um svaret på det spursmålet er det som råder av um ein skal rita «vakse» elder «vakset», kann ein snart enda upp i uvisso og velja på von og vare. Her valde nemndi å halda på «-t» i alle ordi.

Men i tvau lagord med etterfestet *-en* valde nemndi å strjuka bokstaven «-t» i inkjekynsskapet, og det var i «mykjen – mykje» og «liten – lite». Nemndi ritar at her «maa ein kunna gjera eit undantak», utan at dei kjem inn på grunnen til det, annat en at desse tvau ordi «i seinare tid mest jamt hev voret skrivne utan -t» (Hægstad, Garborg o.a. 1901: 16). Her er det likt til at det er norsk-dansken som styrer på nytt. For av alle dei ordi på norsk-dansk som er skipade med eit gamalt etterfeste *-en*, er det berre tvau som vert sagde utan *-t* i inkjekyn i den norsk-danske kvardagstalen, og det er radt desse tvau ordi, sjå tavla 4. I lagordet *eigen*, som i norsk-dansk hev den opphavlega bøygingi «egen – eget» og ikkje hev fenget den nya inkjekynsendingi «-ent», er framburden i kvardagsmålet *ēgæt* med *-t*. Det er vandt å sjå nokon annan grunn til at nemndi vilde halda på endingi «-t» i radt detta ordet på norsk, men ikkje i «mykje» og «lite». Stavegjerdi og framburden av desse ordi er framsynte i tavla 4.²

Aasen	Nemndi	Norsk-danskt bokmål	Norsk-danskt kvardagsmål
funnet	funnet	fundet	<i>funnæt</i>
opet	opet	aabent	<i>āpænt</i>
eiget	eiget	eget	<i>ēgæt</i>
myket	mykje	meget	<i>mōæ</i>
litet	lite	lidet	<i>lītæ</i>

Tavla 4: Inkjekynsendingi *-et*

2. Visende um det norsk-danska kvardagsmålet er å finna i Bennett 1881. Ordi er ljodskrivne med den norska ljodskrifti (Storm 1908; Kolsrud 1950).

5 1901-rettskrivingi

Tilrådi frå rettskrivingsnemndi var som nemnt berre ei utgreiding, og ho lagde ikkje fram nokot fullt uppset til ny rettskriving. Då låg det på andre å skula gjera framlegget um til ei ny rettskriving. Matias Skard gav i 1901 ut *Landsmaals-ordlista*, og KSD tok ved at stavingi i denne boki «bliver at anvende i alle Lærebøger, skrevet paa Landsmaal, som bruges i Skolen» (Stausland Johnsen 2020). Boki synest fylgja tilråderna frå rettskrivingsnemndi i det mesta, men do finst sume skilnader. Av dei ordi som er nemnde i detta stykket, valde Skard å ikkje strjuka bokstaven <d> frå ordi *greid*, *lid*, *snaud* og *stød*, han heldt på bokstaven <y> i segnordi *byr* og *spyr*, og han heldt på dei fulle ordskapi *klæda* og *klæder*. Den mest merkande skilnaden er at Skard valde å strjuka bokstaven <t> frå inkjekynsendingi i alle lagord og fyrrtidarlagord. Der rettskrivingsnemndi vilde hava «Eit lite opet hus er funnet», ritade Skard «Eit lite ope hus er funne». At KSD lika fullt heldt boki hans Skard fyre å vera «i den af Herrerne Professor Hægstad og Cand. mag. Flo anbefalede Form», lyt vera ei gåløysa (Stausland Johnsen 2020: 107–108). Samaleides er det misvisande å kalla 1901-rettskrivingi fyre «Hægstad-normalen» når denne rettskrivingi skilst frå tilrådi hans Hægstad på nokot mange stader.

6 Ei samnorskumbot

Rettskrivingsnemndi opnade tilrådi si med denne grunnsetningi (s. 2):

Ein fær byggja paa det skrivebruk som hev vore raadande i kvart maals bokrike, eller det som best hev synt evna til aa samla um seg.

Nemndi kunde grunna brigdi sine med at dei svarade til utbreidda framsegner i dei norske målføri, og at dei nye stavegjerderna var å finna i norske bokstykke. Det hev nog voret med på å gjeva ein tokknad i målrørslo um at umboti frå 1901 byggjer på eigen grunn, utan umsyn til norsk-dansken. Men når ein gjeng igjenom tilrådi deira, er det skillegt at hovudfyremålet fyre nemndi var å janka norsk ritgjerd mot det norsk-danska bokmålet. I detta stykket skil ikkje 1901-umboti seg frå alla dei umbøterna som sidan skulde koma. Alla hev sams at dei kunde grunna brigdi sine med at dei nye ordskapi var vanlege i både talamålet og i norske bokstykke, men at *hovudmålet* deira var å vinna likskap millom norsk og norsk-dansk. Både umbodet frå KSD og framlegget frå nemndi er berrøgne på at detta var målet med 1901-umboti au. Difyre er det ingen grunn til å dylja at 1901-umboti var ei *samnorsk-umbot*. Den som vil rita norsk på eit rettelega norskt grunnlag utan tiljamning mot norsk-dansk, gjerer med det best i å halda seg til rettskrivingi hans Ivar Aasen.

Tilvisingar

- Bennett, T. 1881. *Selection of phrases for tourists travelling in Norway*. Johan Storm styrde. 4. utg. Christiania: H. Tønsberg's Printing-office.
- Cramer, Jens og Peter Kirkegaard. 1996. *Dansk sproglære for nordmænd*. 2. utg. Gyldendal.
- Hægstad, Kr. M. 1879. *Norsk Maallæra, elder Grammatik i Landsmaalet*. Namsos: Eiget Forlag.
- Hægstad, Marius, Arne Garborg og R. Flo. 1899. *Framlegg til skrivereglar for landsmaale i skularne*. Fyrelagt det kongelige departement for kirke- og undervisningsvæsenet. Tillæg til univ.- og skoleannaler. Kristiania: A. W. Brøggers bogtrykkeri.
- . 1901. *Tillæg til „Framlegg til skrivereglar for landsmaale i skularne“*. Bilag til Univ.- og skoleannaler. Kristiania: A. W. Brøggers bogtrykkeri.
- Kolsrud, Sigurd. 1950. *Norsk ljoskrift*. Oslo: Jacob Dybwad.
- Krokvik, Jostein. 1991. *Mål og vanmæle. Frå saga um norsk offentleg skriftmål*. Bergen: Norsk bokreidingslag.
- Skard, Matias. 1901. *Landsmaals-ordlista. Med rettleiding um skrivemaaten*. Kristiania: H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard).
- Skautrup, Peter. 1953. *Det danske sprogs historie*. Band 3: *Fra Holbergs komedier til H. C. Andersens eventyr*. København: Gyldendalske boghandel. Nordisk forlag.
- Stausland Johnsen, Sverre. 2020. 1901-rettskrivinga, midlandsmakselen og riksstyremålet. *Arkiv för nordisk filologi* 135: 95–111.
- Storm, Joh. 1908. Norsk Lydskrift med Omrids av Fonetiken. *Norvegia* 1: 19–179.
- Aars, J. 1894. *Retskrivnings-regler til skolebrug. Med alfabetisk ordliste*. 11. utg. Autoriseret til skolebrug. Kristiania: W. C. Fabritius & Sønner.
- Aasen, Ivar. 1864. *Norsk Grammatik*. Omarbeidet Udgave af „Det norske Folkesprogs Grammatik“. Christiania: P. T. Mallings Forlagsboghandel.
- . 1873. *Norsk Ordbog med dansk Forklaring*. Omarbeidet og forøget Udgave af en ældre „Ordbog over det norske Folkesprog“. Christiania: P. T. Mallings Boghandel.